

**DETERMINANTE
I FAKTORI
NASILJA
NAD DECOM
U SRBIJI**

PREGLED NALAZA

DETERMINANTE I FAKTORI NASILJA NAD DECOM U SRBIJI: PREGLED NALAZA

Ključni pojmovi i definicije

Nasilje nad decom se u svakom društvu manifestuje na drugačiji način. Nasilni čini ne predstavljaju tek interakciju između deteta i jednog ili više pojedinaca, već je u pitanju znatno složeniji društveni fenomen. Postupci i prakse koje ugrožavaju opstanak dece, podrivaju blagostanje i ometaju njihov razvoj, uslovljeni su brojnim determinantama i faktorima. Ti faktori potiču sa više nivoa — nivoa pojedinca, nivoa interpersonalnih odnosa, kao i nivoa zajednice u kojoj ljudi žive. Oni su u stalnoj interakciji sa institucionalnim i strukturnim determinantama koje su tesno povezane sa kulturalnim kontekstom. Svi ovi višestruki faktori određuju rizike za pojavu nasilja i mogu se razlikovati u odnosu na pol, uzrast i različita statusna obeležja, stvarajući uslove u kojima se nasilje češće ispoljava.¹

Nasilje može biti:²

Fizičko — namerna upotreba sile nad detetom koja može naneti štetu detetovom zdravlju, opstanku, razvoju ili dostojanstvu.

Emocionalno — čini koji imaju nepovoljno dejstvo na zdravlje i razvoj deteta, uključujući, pored ostalog, ograničavanje kretanja deteta, ismevanje, pretnje i zastrašivanje, odbacivanje i druge nefizičke vidove neprijateljskog ophođenja.

Seksualno — uključivanje deteta u seksualnu aktivnost koju ne razume u potpunosti, na koju ne može da pristane na osnovu informisanosti ili za koju dete nije spremno u razvojnom smislu, ili koje na drugi način krši zakone ili društvene norme zajednice.

Zanemarivanje — propust da se zadovolje osnovne potrebe deteta — fizičke, psihološke, potrebe u pogledu socijalizacije — u meri, trajanju i na način koji će verovatno dovesti do ozbiljnog oštećenja zdravlja i razvoja deteta.

Eksplotacija — štetna upotreba deteta u svrhe profita, rada, ili seksualnih i drugih aktivnosti koje dovode do okrutnog ili štetnog ophođenja i sprečavaju detetov razvoj i blagostanje.

Trgovina decom — krivično delo koje obuhvata izmeštanje dece u svrhu eksploatacije.

Dečji rad — zapošljavanje dece na poslovima koji su mentalno, fizički, društveno ili moralno opasni i štetni za decu.

Dečji brakovi — primoravanje deteta na bračnu zajednicu, formalnu ili neformalnu.

Strukturno nasilje — posredno nasilje utkano u društvene strukture koje karakteriše nejednakost i diskriminacija, uključujući

neravnomerne mogućnosti za obrazovanje, zdravstvenu zaštitu ili zapošljavanje, glad, siromaštvo, rasizam, rodnu neravnomernost, kao i druge institucionalizovane forme nepravde koje nanose štetu deci i sprečavaju njihov razvoj.

Proces istraživanja za politike i prakse

PROCES ISTRAŽIVANJA ZA POLITIKE I PRAKSE (Research to Policy and Practice Process — R3P) je pristup koji je koncipirala UNICEF kancelarija za istraživanja — Innocenti, s ciljem da prikupi podatke na kojima će biti zasnovane intervencije osmišljene tako da sprečavaju i reaguju na nasilje nad decom, a koje su usmerene na determinante i faktore tog nasilja. Srbija je jedna od zemalja koje su pokrenule ovaj proces, uz koordinaciju SeConS grupe za razvojnu inicijativu i stručnu podršku tima sa Univerziteta za obrazovanje nastavnika u Cirihi. Istraživanje je finansijski podržao Švajcarski nacionalni komitet UNICEF-a (UNICEF Swiss National Committee). **Cilj ovog procesa je da se bolje razume šta pokreće različite vidove nasilja nad decom u različitim kontekstima i da se obezbede dobri pokazatelji kao osnov za sistemsko unapređenje prevencije i zaštite od nasilja.** Tokom početne faze R3P procesa, izrađena je nacionalna studija o determinantama i faktorima nasilja nad decom u Srbiji.³ Kao i u drugim zemljama, rezultati su vrlo upečatljivi i suočavaju kreatore politika sa pitanjima poput: „Šta pokreće nasilje nad decom?“ i „Na koji način možemo pristupiti ovom problemu?“, te pružaju bolju polaznu tačku za planiranje nacionalnih politika za prevenciju i zaštitu dece od nasilja.^{1*}

Proces

Zemlje koje su bile uključene u Proces istraživanja za politike i prakse (R3P) pokazale su želju da razumeju zašto se nasilje dešava i na koji način mu pristupiti. Istraživanja prevalence i incidence nasilja daju statično razumevanje niza problema, i kao takva ne pružaju nužno i dovoljno podataka potrebnih za izradu programa prevencije i zaštite od nasilja. Dekonstrukcija determinanti i faktora nasilja nad decom i načina na koji su oni povezani sa faktorima rizika ili zaštitnim faktorima sa kojima se deca svakodnevno suočavaju nastoji da objasni složenost ovog fenomena i da predloži moguća rešenja koja bi doprinela sprečavanju i zaštiti od nasilja.*

R3P proces u Srbiji trajao je više od godinu dana i uključio je mnoge važne aktere. Započet je na zahtev relevantnih ministarstava Vlade Republike Srbije i uz podršku tehničke grupe koju su činili vodeći stručnjaci iz različitih oblasti. Proces je organizovan u nekoliko faza:

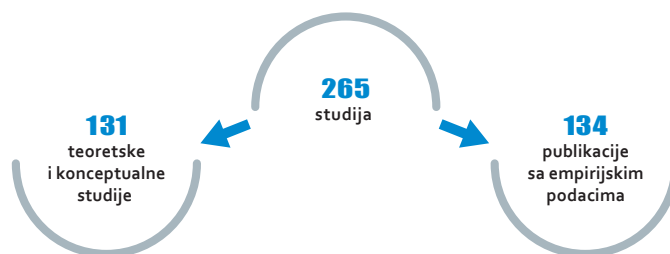
- ▮ prilagođavanje metodologije nacionalnom kontekstu;
- ▮ obuhvatan pregled literature o nasilju nad decom;
- ▮ mapiranje intervencija u oblasti sprečavanja i zaštite dece od nasilja;
- ▮ konsultacije sa različitim akterima, u cilju validacije nalaza i formulisanja preporuka za naredni ciklus usvajanja politika.

* Ovaj dokument zasniva se na publikaciji: Maternowska, M. C., Potts, A., & Fry, D. (2016) *The multi-country study on the drivers of violence affecting children: A cross-country snapshot of findings*, Firenca: Kancelarija UNICEF-a za istraživanja — Innocenti, prilagođenoj za R3P studiju u Srbiji. Svi delovi preuzeti iz pomenute publikacije označeni su zvezdicom.

Šta je urađeno?

Pregled literature

Analiza determinanti i faktora nasilja nad decom u Srbiji obuhvatila je 265 studija, uključujući 131 neempirijsku studiju (teoretski i konceptualni radovi) i 134 jedinice literature koji sadrže empirijske podatke o nasilju nad decom.

Mapiranje intervencija

Pod intervencijom se podrazumeva specifična aktivnost ili set aktivnosti koje za cilj imaju da dovedu do željenih promena. U najširem smislu, intervencije obuhvataju zakone i politike, ali budući da bi takva definicija bila preširoka, analiza je ograničena uglavnom na konkretne programe i aktivnosti. Utvrđene su tri kategorije intervencija, u zavisnosti od cilja intervencije i sredstava koja se koriste kako bi do promene došlo:

- 1 intervencije koje za cilj imaju unapređenje institucionalnih/ organizacionih mehanizama (npr. usvajanje i primena protokola kojima se uspostavljaju odgovarajuće radne grupe i tela koja sprovode protokole);
- 2 intervencije usmerene na promenu vrednosti, stavova i svesti (npr. obrazovanje i obuka, kampanje podizanja nivoa svesti); i
- 3 intervencije čiji je cilj prevencija i zaštita (razne službe podrške deci pod rizikom od nasilja ili izloženoj nasilju).

Ovi tipovi intervencija posmatrani su na različitim nivoima (makro, mezo, i mikro), u različitim sistemima (obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, policija, pravosuđe), kao i u odnosu na različite aktere koji ih sprovode — iz javnog sektora i iz civilnog društva.

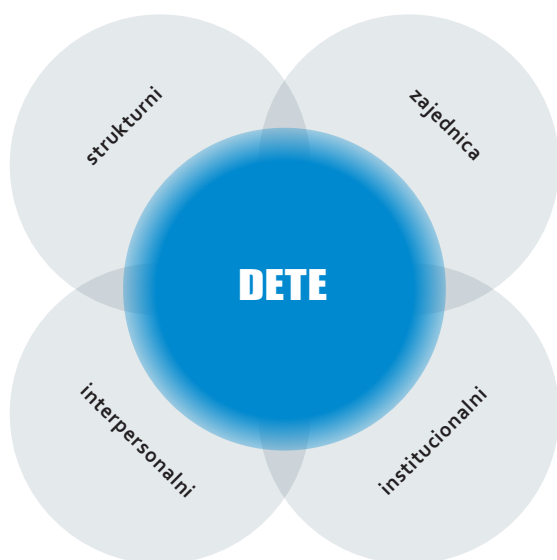

KONCEPTUALNI OKVIR ZA RAZUMEVANJE NASILJA NAD DECOM

Socio-ekološki model

Socio-ekološki model je kritičko sredstvo za razumevanje načina na koji faktori koji utiču na verovatnoću da dete doživi nasilje deluju u međusobnoj interakciji i unutar i između brojnih društvenih i ekoloških „nivoa“. Na primer, ponašanje roditelja može biti uslovljeno finansijskom (ne)sigurnošću i/ili nivoom obrazovanja, povezanošću porodice sa formalnim i neformalnim sistemom podrške u zajednici, kao i sa dominantnim shvatanjima o načinu disciplinovanja i vaspitanja dece u zajednici u kojoj porodica živi. Način na koji ovi činioci uzajamno deluju može biti pod uticajem još nekih važnih faktora, poput života u zemlji u kojoj veliki broj odraslih i dece emigrira u potrazi za poslom.⁴

Determinante se odnose na faktore institucionalnog i strukturnog nivoa koji stvaraju uslove u kojima je manje ili više verovatno da će doći do nasilja. **Faktori rizika i zaštitni faktori** odražavaju verovatnoću da se nasilje desi usled karakteristika koje se najčešće javljaju na individualnom, interpersonalnom i nivou zajednice.

Utvrđivanje i mapiranje ovih determinanti i faktora kako unutar, tako i između nivoa socio-ekološkog modela može pomoći kreatorima politika, profesionalcima i praktičarima da pruže bolju podršku deci i smanje verovatnoću da će postati počinioci ili žrtve nasilja, sada i u budućnosti. Jednako je važno da se ojačaju zaštitni faktori koji će osnaživati decu, porodicu i zajednicu. Intervencije koje ciljaju na višestruke faktore (u oblastima preseka na grafikonu) najisplativije su, jer daju veliki povraćaj uložnog.*

STRUKTURNE DETERMINANTE

- ▶ Ekonomska nerazvijenost smatra se važnim pokretačem nasilja nad decom u međunarodnim razmerama. Kako je potvrdila studija o ranom stupanju u brak romskih devojčica u Srbiji, ta praksa je češća u zemljama sa niskim i srednjim nivoima dohotka.⁵
- ▶ Društvena isključenost, siromaštvo i neravnopravnost oblici su posrednog, strukturnog nasilja, ali takođe dovode i do interpersonalnog nasilja na razne načine — povećanjem rizika od zanemarivanja dece, sprečavanjem njihovog razvoja, ili stvaranjem frustracija kod roditelja koje se manifestuju nasiljem nad decom.⁶
- ▶ Ratovi i društveni konflikti predstavljaju oblike nasilja koji pogađaju decu koja žive u ratom zahvaćenim oblastima, ali su i pokretači koji utiču na druge vidove nasilja, čak i dugo nakon prestanka sukoba, bilo putem kulturoloških faktora (kao što je povećana tolerancija prema nasilju) ili posredstvom porodičnih i individualnih faktora (ratne traume i frustracije odražavaju se na nasilje u porodici).⁷
- ▶ Migracije, a posebno prinudne i loše organizovane, povećavaju rizik od raznih vidova nasilja nad decom, posebno kada nisu u pratnji odraslih.⁸
- ▶ Rodni režimi zasnovani na asimetričnoj moći i ukorenjeni u patrijarhalnim vrednostima daju osnove za rodno motivisano nasilje i nasilje nad ženama i decom u porodici.⁹
- ▶ Kulturološki faktori javljaju se u različitim oblicima: kao visok nivo tolerancije prema nasilju usled ratova, kriza i socijalnih nemira; kao diskriminatorni stavovi prema manjinama; i kao norme i vrednosti koje se odnose na rodne uloge i odnose.¹⁰
- ▶ Digitalizacija, razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija, internet i društvene mreže povezani su sa novim vidovima nasilja nad decom — nove tehnologije se koriste kao sredstva za nasilje.¹¹
- ▶ *Diskriminatorni stavovi prema deci sa smetnjama u razvoju i/ili invaliditetom rasprostranjeniji su u seoskim nego u gradskim sredinama. Dok je u gradskim sredinama 40% ispitanika u Istra-živanju višestrukih pokazatelja (MICS) izrazilo pozitivne stavove prema deci sa fizičkim i intelektualnim poteškoćama, u seoskim sredinama takvi pozitivni stavovi zabeleženi su kod 30% ispitanika.¹²*
- ▶ *Veća stopa dečjih brakova zabeležena je u seoskim sredinama, u najsiromašnijim domaćinstvima, kao i u domaćinstvima sa najvećim brojem članova. Kod žena koje žive u romskim naseljima (starosti 20–49 godina), njih 17% udalo se pre navršene petnaeste godine, a 57% pre nego što su napunile 18. U opštoj populaciji, učestalost pojave dečjih brakova je znatno manja (0,8% pre navršene 15 godina i 6,8% pre 18).¹³*
- ▶ *Samo 20 godina nakon razornog građanskog rata u bivšoj Jugoslaviji, region Balkana se ponovo suočio sa masovnim prilivom izbeglica i migranata tokom 2015. godine, uglavnom iz Sirije, ali i iz Iraka i Avganistana. Skoro 100.000 dece bez pratnje roditelja ili razdvojene od porodice prošlo je takozvanom „balkanskom rutom“ ka Evropskoj uniji. Iako je broj migranata koji prolaze preko Zapadnog Balkana nakon dogovora sa Turskom znatno opao, procenjuje se da je oko jedna trećina dece bez roditeljske pratnje ili razdvojena od porodice. Ta deca su izložena velikom riziku od nasilja zbog putovanja sa krijumčarima, a naročito fizičkom nasilju, kao i seksualnom zlostavljanju ili eksploataciji.⁸*

- Učenici srednjih škola češće ispoljavaju stavove utemeljene u rodnim podelama nego učenice. Polovina svih učenika misli da je primarna dužnost žena da se brinu o porodici i domaćinstvu, dok se s tim slaže 39% učenika. Istovremeno, 21% učenika slaže se da je ponekad prihvatljivo da muškarac ošamari svoju devojku, dok se s tom izjavom slaže samo 4% devojaka.¹⁴

Navedene determinante i faktori zasnovani su na nalazima analize literature predstavljenim u nacionalnoj studiji i podržava ih barem jedna studija ili članak u časopisu koji je prošao reviziju od strane drugih autora (peer reviewed). Determinante i faktori su poređani po nivoima, u skladu sa time kako ih autori studija određuju.

INSTITUCIONALNE DETERMINANTE I FAKTORI

- Nedelotvorni instrumenti koordinacije, identifikovanja i postupanja u slučajevima nasilja.¹⁵
- Slab sistem podrške biološkoj porodici; dominantan fokus na hraniteljstvo i izmeštanje deteta iz porodice.¹⁶
- Slabi mehanizmi zaštite dece koja su svedoci porodičnog nasilja tokom pravosudnih postupaka.¹⁷
- Nedelotvornost centara za socijalni rad u reagovanju na nasilje u porodičnom i drugim kontekstima.¹⁸
- Odsustvo mehanizama žalbi i nadzora nad ustanovama za smeštaj dece u kojima je nasilje prisutno.¹⁹
- Neadekvatnost kadrova, nedovoljni stručni kapaciteti.²⁰

Sistem za prevenciju i zaštitu dece od nasilja

Sistem prevencije i zaštite dece od nasilja u Srbiji je uređen zakonima, podzakonskim aktima i opštim i posebnim protokolima, kojima su definisane procedure i uloge institucija.

FAKTORI RIZIKA U ZAJEDNICI

- Stavovi o telesnom kažnjavanju, legitimnost metoda nasilnog disciplinovanja i metoda roditeljstva.²⁰
- Regionalni faktori koji utiču na pojavu raznih tipova nasilja, kao što je češća pojava dečjeg rada u poljoprivrednim područjima, ili češća pojava vršnjačkog nasilja u školama u gradskim sredinama.²¹
- Slabe neformalne mreže društvene podrške, nizak socijalni kapital u zajednici.²²
- Nizak nivo svesti i tabu o seksualnom nasilju i eksploataciji dece.²³

U srpskoj kulturi, telesno kažnjavanje dece kao metoda disciplinovanja široko je rasprostranjeno i duboko ukorenjena praksa, na šta ukazuju i mnoge narodne izreke: „Batina je iz raja izašla“; „Štedi prut i razmazi dete“; „Netučen — nenaučen“; „Dete koje se ne tuče loše se vaspita“, i brojne druge.²⁴

INTERPERSONALNI FAKTORI RIZIKA

- Frustracije u porodici zbog nezaposlenosti, siromaštva i socijalne isključenosti povećavaju rizike od fizičkog zlostavljanja u porodici, kao i rizike od radne eksploatacije dece.²⁵
- Porodična disfunkcionalnost, konzumiranje droga i alkohola, prisustvo psiholoških problema kod članova porodice usled učešća u ratovima²⁶, sastav porodice (npr. jednoroditeljske porodice).²⁷
- Nisko obrazovanje roditelja.²⁸

- Iskustvo nasilja, prisustvovanje porodičnom nasilju nad majkama.²⁹
- Rodni odnosi među vršnjacima formirani u patrijarhalnim rodnim režimima.³⁰
- Norme i vrednosti koje stvaraju specifičnu „školsku kulturu/ atmosferu“ u odnosu na nasilje.³¹
- Neadekvatni uslovi i nedovoljni resursi u ustanovama za smeštaj dece i omladine, koji dovode do uskraćivanja zadovoljenja potreba i do zanemarivanja dece.³²
- Nadležnosti i stavovi koji daju legitimitet nasilnim metodama disciplinovanja kod profesionalaca iz institucija i organizacija koje rade sa decom — škola, ustanova za smeštaj, sportskih klubova, itd.³³

Nalazi istraživanja

- U okviru istraživanja o nasilju u školama (2013), 44% đaka je prijavilo da su bili izloženi vršnjačkom nasilju u tromesečnom periodu koji je prethodio istraživanju. Svako peto dete je počinilo nasilje, češće dečaci nego devojčice.³⁴**
- Tokom istraživanja kojim su obuhvaćena deca sa intelektualnim poteškoćama iz 11 institucija socijalne zaštite, 62% dece prijavilo je da su bili svedoci slučajeva nasilja zaposlenih nad drugom decom.³⁵**

INDIVIDUALNI FAKTORI RIZIKA

Studije pokazuju da je izloženost nasilju povezana sa određenim karakteristikama deteta, kao što su pol, uzrast, intelektualne poteškoće ili druga vrsta ranjivosti. Međutim, ovi lični faktori nisu „stvarni“ faktori nasilja. Ako su devojčice (ili dečaci) izloženije nasilju u porodici, to nije usled činjenice da su one devojčice (ili dečaci), nego zbog činjenice da kulturne norme koje definišu legitimno ili poželjno odgajanje dece i metode disciplinovanja određuju rodne obrasce nasilja.

- Deca uzrasta od 2 godine u najvećem su riziku od nasilnog disciplinovanja.³⁶**
- Po svedočenjima roditelja, 47% dece sa intelektualnim poteškoćama doživelo je neki vid nasilja van porodice (u predškolskoj ustanovi, u školi, u dnevnom boravku, na mestima okupljanja).³⁷**

Uzrast i pol

Uzrast i pol su takođe u fokusu ove studije. Ranjivost deteta i njegova sposobnost da se zaštiti od nasilja menjaju se vremenom, kako ono razvija svoje kapacitete. Važno je prepoznati da se devojčice i dečaci mogu različito razvijati, posebno na prelazu iz detinjstva u adolescenciju.

Ne postoji globalni konsenzus po pitanju kategorizacije životnih faza dece i mladih, a mogu se očekivati i regionalne i pod-regionalne varijacije.

EMOCIONALNO NASILJE NAD DECOM

Šta je emocionalno nasilje?

Emocionalno ili psihološko zlostavljanje uključuje izolovane „incidente, ali takođe i nemogućnost roditelja ili staratelja da obezbede odgovarajuće stabilno okruženje za razvoj i podršku detetu. Takvi postupci mogu sa velikom verovatnoćom da naškode fizičkom ili mentalnom zdravlju deteta ili njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom ili društvenom razvoju. Zlostavljanje ovog tipa uključuje odbacivanje, degradiranje, okrivljavanje, pretnje, zastrašivanje, teror, izolaciju, potkupljivanje, diskriminatorne postupke ili ruganje, eksploataciju i nefizičke forme odbacivanja ili neprijateljskog ophođenja. U to spada i uskraćivanje emocionalnog odgovora. Dugoročne posledice psihološkog zlostavljanja i zanemarivanja ponekad mogu biti negativnije od izloženosti fizičkom ili seksualnom zlostavljanju.“³⁸

Učestalost pojave psihičke agresije kao metode disciplinovanja u porodicama u Srbiji

Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja dece i žena (MICS), koje je sprovedeno u Srbiji na nacionalnom uzorku i uzorku stanovništva romskih naselja pokazuje visok stepen psihičke agresije kao deo prakse disciplinovanja. Nalazi ukazuju na to da su mlađa deca (2–4 godine) češće izložena psihičkoj agresiji nego starija deca (5–14 godina), deca koja žive u romskim naseljima češće nego deca u opštoj populaciji, a deca iz urbanih sredina češće nego deca iz seoskih.

Procenat dece uzrasta 1–14 godina izložene psihičkoj agresiji — opšta populacija i romska naselja, 2014.

Uzrast	Opšta populacija		Romska naselja	
	Devojčice	Dečaci	Devojčice	Dečaci
2-4	43%	43%	60%	69%
5-14	38%	40%	64%	68%

Izvor: MICS Srbija i romska naselja, 2014.

Procenat dece uzrasta 1–14 godina izložene psihičkoj agresiji po područjima življenja, Srbija 2014.

Područje življenja	
Urbano	41%
Neurbano	36%

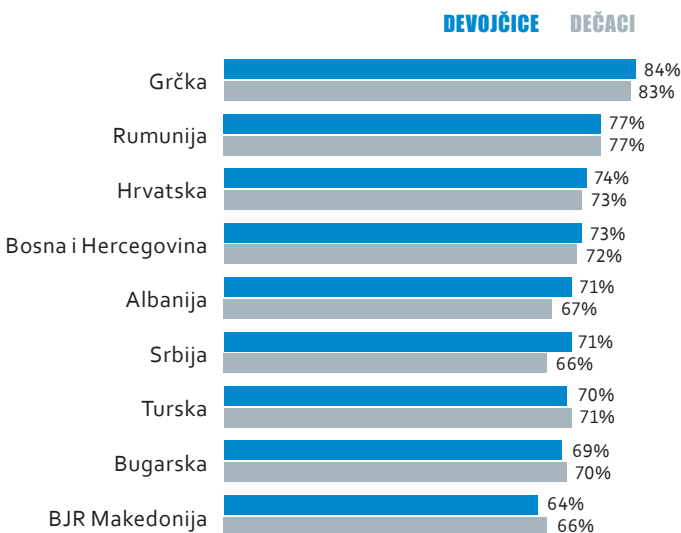
Izvor: MICS Srbija i romska naselja, 2014.

Srbija u komparativnoj perspektivi

Balkanska epidemiološka studija o zlostavljanju i zanemarivanju dece (BEKAN) ustanovila je visoku učestalost doživljenog iskustva psihičke agresije kod studenata prve godine u svim zemljama Balkana. Stopa prevalencije doživljenog psihičkog nasilja se kreće od približno 65% u Makedoniji do 84% u Grčkoj. U Srbiji je stopa prevalencije među devojkama iznosila 71%, a među mladićima 66%.

Nalazi studije „Nepovoljna iskustva iz detinjstva među studentima u Srbiji“ pokazali su da je više od jedne trećine ispitanika (36,7%) makar jednom ili dva puta tokom života bilo izloženo psihološkom zlostavljanju, pri čemu je stopa prevalencije bila značajno viša kod mladića, u odnosu na devojke (20% naspram 15,6%). Psihološko zanemarivanje identifikovano je kod 15,7% ispitanika, a stopa prevalencije bila je veća kod devojaka nego kod mladića (16,3% naspram 14,7%), kao i kod ispitanika iz ruralnih, u odnosu na ispitanike iz gradskih područja (18,2% prema 14,6%).

Procenat dece koja su prijavila da su doživela barem jedno ponašanje koje se svrstava u psihičko nasilje tokom celog života, po polu

Merenje nasilja

Stopa prevalencije usko je povezana sa brojem indikatora koji se koriste za njeno merenje. Razlike u stopama prevalencije psihičke agresije između različitih istraživanja nisu posledica samo različitih uzoraka, nego i upotrebe različitih instrumenata. Dok je u MICS istraživanjima psihička agresija merena na osnovu 2–3 indikatora koji se odnose na disciplinovanje dece, u studiji BEKAN broj indikatora je mnogo veći (17–19) i, prema tome, raznovrsnija iskustva se mogu prepoznati kao psihička agresija.

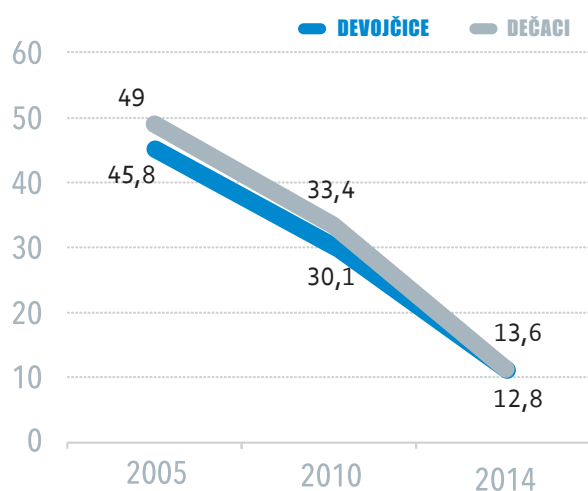
Posledice emocionalnog nasilja

Studija „Nepovoljna iskustva iz detinjstva među studentima u Srbiji“ ukazala je na snažne veze između nasilja i zdravstveno rizičnih vidova ponašanja. Psihološko zanemarivanje neznatno povećava šanse za pušenje (Odds ratio-OR=1,30), a gotovo dvostruko uvećava mogućnost konzumiranja nedozvoljenih droga (OR=1,73), ali uvećava i verovatnoću vožnje u pijanom stanju (OR=2,26) i bežanja od kuće (OR=2,38) više nego dvostruko, kao i pokušaja samoubistva više od 3,5 puta (OR=3.66). Sve vrednosti, osim onih vezanih za pušenje, imaju visoku statističku značajnost.³⁸

FIZIČKO I SEKSUALNO NASILJE

Primenjena fizičkog nasilja u disciplinovanju dece znatno je opala u Srbiji u periodu 2005–2014. godine. Doprinos ovom trendu jednim delom može da se pripíše intenzivnoj i širokoj kampanji protiv telesnog kažnjavanja, kao i diskusijama o izmenama zakona kojima se zabranjuje takva praksa.

Procenat dečaka i devojčica izloženih fizičkom kažnjavanju, Srbija, 2005, 2010, 2014.

Izvor: MICS Srbija, 2005, 2010, 2014.

Zabrinjava činjenica da su mala deca uzrasta od 2 godine izložena fizičkom kažnjavanju nego deca starijih uzrasta. Studije o nasilju nad decom u Srbiji generalno malo pažnje posvećuju nasilju nad malom decom (0–4 godine) u porodici. Ova uzrasna grupa je takođe uglavnom izvan fokusa javnog sistema zaštite. Ipak, poslednja decenija obeležena je naporima da se unapredi sistem ranog prepoznavanja rizika, odnosno pokazatelja nasilja, uključujući i kroz jačanje kapaciteta patronažne službe i pedijatrijskog nadzora.

Procenat dece izložene fizičkom kažnjavanju po uzrastu, Srbija, 2014.

Uzrast	Procenat (%)
1	21%
2	29%
3–4	27%
5–9	18%
10–14	8%

Izvor: MICS Srbija, 2014.

Generalno nema značajnih razlika između dečaka i devojčica u stepenu izloženosti fizičkom kažnjavanju kao metodi disciplinovanja u porodici, međutim kada je reč o težem fizičkom kažnjavanju, devojčice su značajno češće izložene ovom vidu nasilja u porodici.³⁹

Prema rezultatima Prve nacionalne studije o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji, 10,8% dece uzrasta od 10 do 18 godina prijavilo je da je doživelo seksualno nasilje, a 10,6% dece poznaje nekoga ko je doživeo seksualno nasilje. Autori ovog istraživanja veruju da je verovatno da, kada ispitanici kažu da poznaju nekoga ko je doživelo seksualno nasilje, govore o ličnom iskustvu. Stopa lično doživljenog seksualnog nasilja veća je kod devojčica (12,6%) nego kod dečaka (8,6%), a ona raste s godinama.⁴⁰

Posledice nasilja u porodici

Izloženost nasilju u porodici ometa uspešan psihološki, emocionalni i kognitivni razvoj deteta. Posledice mogu biti fizičke (invaliditet, somatski poremećaj), emocionalni poremećaji, poremećena slika o sebi (depresija, anksioznost, agresivnost, bes, neprijateljski stav, nisko samopouzdanje, krivica, stid, post-traumatski stres), kognitivni poremećaji (oslabljeni razvoj kognitivnih funkcija kao generalizovani poremećaj, npr. ometenost u mentalnom razvoju i selektivni poremećaji kao što su razvojna disharmonija, intelektualna inhibiranost, problem sa koncentracijom), i oslabljene socijalne funkcije (anti-socijalno i kriminalno ponašanje, konzumiranje alkohola i droga, maloletnička trudnoća, ponovljena viktimizacija). Deca izložena nasilju imaju poteškoća u uspostavljanju socijalnih odnosa, manje se druže sa vršnjacima, ispoljavaju nasilno ponašanje prema vršnjacima ili su žrtve nasilja od strane svojih vršnjaka.⁴¹

Treba uzeti u obzir da seksualno nasilje može biti posebno teško za merenje i njegova učestalost je verovatno potcenjena u istraživanjima usled jake društvene stigmatizacije, kulture ćutanja u prijavljivanju nasilja, neefikasnosti ili nedostupnosti službi podrške, verovatnoće da će deca kriviti sebe.

NASILJE KROZ PROSTOR I VREME

Prenošenje nasilja iz jednog konteksta u drugi

Nasilje nad decom javlja se u različitim kontekstima: u porodici, školi, digitalnom prostoru, specifičnim institucijama, čak i onim čija je primarna funkcija zaštita dece (kao što su ustanove za smeštaj i zaštitu dece bez roditeljskog staranja, ili decu sa smetnjama u razvoju i/ili invaliditetom) i široj zajednici. Efekti nasilja sa kojim se deca suočavaju u jednom kontekstu često se prelivaju u drugi kontekst.

Prenošenje nasilja tokom vremena — tokom života pojedinaca i među generacijama

Nasilje doživljeno u detinjstvu utiče na društvene odnose i ponašanje u kasnijim životnim fazama i prenosi se sa generacije na generaciju. Istraživanja su utvrdila da izloženost nasilju u porodici tokom ranog detinjstva povećava verovatnoću nasilnog kriminalnog ponašanja u kasnijem životu i nasilnog ponašanja u intimnim partnerskim odnosima.⁴⁸

Nasilje je „zarazno“ — prenosi se iz jednog konteksta u drugi i kroz vreme (sa jedne na drugu generaciju)

Od zajednice ka porodici

Posledice ratnih sukoba u regionu i socijalnih previranja utiču na nasilje u porodici. Prema istraživanju o nasilju u porodici, učešće jednog člana porodice u ratovima devedesetih godina povećavalo je šanse za nasilje nad ženama 1,2 puta.⁴² Podaci iz istraživanja među ženama izloženim nasilju u porodici otkrilo je da su u 76,5% slučajeva deca bila svedoci nasilja nad svojim majkama. Najčešća reakcija dece bila je fizička ili verbalna konfrontacija sa ocem ili drugim počiniocem (42,9%) (što decu izlaže riziku od direktnog nasilja), skrivanje (39,4%), i poziv u pomoć (24,7%).⁴³

PORODICA

Od porodice ka školi

Porodični faktori i efekti izloženosti nasilju u porodici utiču na odnose među decom u školi i pojavu vršnjačkog nasilja. Deca iz većih porodica i ona iz jednoroditeljskih porodica pod većim su rizikom od nasilnog ponašanja.⁴⁴ Nasilje u porodici čiji su deca svedoci, nasilne disciplinske metode kojima su izložena, ali i hladno, strogo odgajanje povezani su sa većim rizikom od nasilnog ponašanja prema vršnjacima, u formi fizičkog nasilja, kao i u drugih formi društvene manipulacije i zlostavljanja.⁴⁵

ZAJEDNICA

VIRTUELNI
PROSTOR

Od škole i zajednice ka virtualnom prostoru

Nove informacione i komunikacione tehnologije otvorile su vrata širenju nasilja iz školskog dvorišta u virtualni prostor. U digitalnom prostoru nasilje poprima mnogo specifičnih oblika: uznemiravanje, ponižavanje, oponašanje, upiranje prsta, smicalice, isključenost, praćenje, itd. Istraživanje je dokumentovalo postojanje novih tipova zlostavljanja u virtualnom prostoru, kao što su osvetoljubivi anđeo, glad za moći, osveta štrebera, itd.⁴⁶ Tokom 2012. godine, petina đaka nižih razreda osnovne škole (od 1. do 4. razreda), 1/3 starijih učenika osnovne škole (od 5. do 8. razreda) i 2/3 učenika srednje škole bilo je izloženo nasilju u virtualnom svetu.⁴⁷

ŠKOLA

SPECIFIČNI VIDOVI NASILJA NAD DECOM U SRBIJI

Nasilje koje u većoj meri pogađa devojčice

Neki vidovi nasilja nad decom više pogađaju devojčice nego dečake: dečiji brakovi, seksualna eksploatacija i trgovina ljudima. Svake godine na hiljade dece u Srbiji prisilno stupi u brak pre nego što napuni 18 godina, uprkos činjenici da takvu praksu zabranjuje zakon i da ona predstavlja grubo kršenje dečijih prava. Praksa dečijih brakova u Srbiji obično se povezuje sa romskim stanovništvom i, u manjoj meri, vlaškim; češća je kod devojčica nego kod dečaka. Kod romskog stanovništva većina takvih brakova podrazumeva kupovinu neveste. Brak se pravda običajima, ali ti običaji su često izgovor za zlostavljanje, prinudu ili neki drugi vid grubog kršenja dečijih prava. Propisi koji maloletničke brakove stavljaju van zakona ne primenjuju se adekvatno i odgovorne službe, uključujući pre svega policiju i centre za socijalni rad, često ne pridaju značaj maloletničkim brakovima romske dece, verujući da je to tradicija duboko ukorenjena kod romskog naroda.⁴⁹

Devojčice su češće žrtve seksualnog nasilja nego dečaci. Prema Prvoj nacionalnoj studiji o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji, 11% dece prijavilo je da je doživelo seksualno nasilje. Seksualno nasilje češće je nad devojčicama nego nad dečacima (12,6% u odnosu na 8,6%), a s godinama postaje sve prisutnije. Devojčice su takođe doživlele raznovrsnije vidove seksualnog nasilja.⁵⁰ Na osnovu nalaza ove nacionalne studije, vođena je široka kampanja za podizanje nivoa svesti o seksualnom nasilju.

Isključeni i izolovani

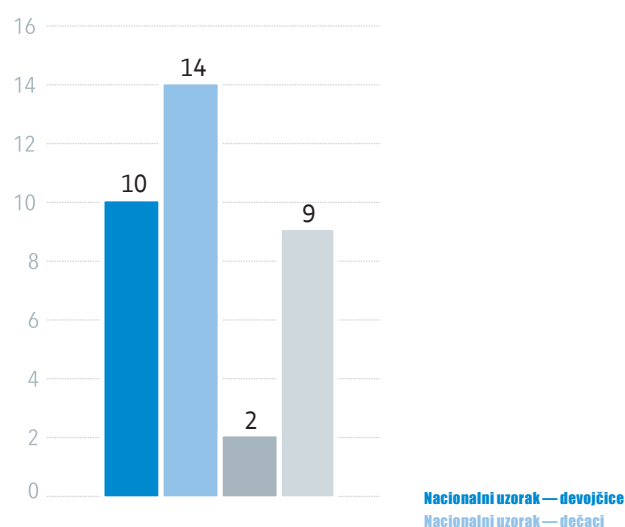
Dve grupe dece posebno su izložene rizicima od nasilja: deca koja žive i rade na ulici i deca koja žive u ustanovama socijalne zaštite. Višestruke forme nasilja, od strukturnih do neposrednih, pogađaju decu koja žive i rade na ulici. Ne postoje precizni podaci o veličini ove grupe, ali prema evidenciji Svratista za decu koja žive i rade na ulici, koje je osnovao Centar za integraciju mladih, od 2007. podršku je dobilo 513 dece. Ta deca su postala žrtve eksploatacije, posebno seksualne, i rizika od trgovine ljudima.⁵¹ Uprkos procesima deinstitucionalizacije, mnogo dece je još uvek smešteno u velikim ustanovama za smeštaj kao što su ustanove za decu bez roditeljskog staranja, za decu i mlade sa smetnjama u razvoju i/ili invaliditetom i za decu i mlade u sukobu sa zakonom. Studija „Od zanemarivanja i lišavanja do zlostavljanja i nasilja — dete ometeno u razvoju“ ustanovila je da je 62% dece na rezidencijalnom smeštaju prisustvovalo slučajevima nasilja nad decom koje je počinilo osoblje, uključujući uvrede, psovke, namerno omalovažanje, šamaranje, guranje i čupanje, gađanje dece predmetima, lišavanje hrane i sna.⁵²

Vidovi nasilja nad decom specifični za dečake

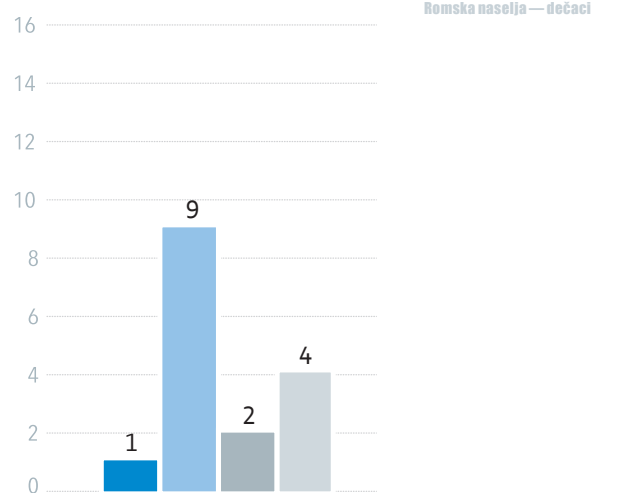
Vidovi nasilja koji pogađaju dečake više nego devojčice uključuju dečiji rad i vršnjačko fizičko nasilje. Dečiji rad je češći kod dečaka nego kod devojčica, u ruralnim više nego u urbanim sredinama, kao i u najsiromašnijim domaćinstvima. Udeo dece koja rade u opasnim uslovima najveći je kod dečaka iz opšte populacije uzrasta od 12–14, i kod dečaka koji žive u romskim naseljima i imaju između 5 i 11 godina. Najveći deo dečijeg rada vezan je za poljoprivredne delatnosti.⁵³

Dečiji rad po polu i grupama, Srbija i romska naselja, 2014.

Uzrast: 5–11

Uzrast 12–14

Izvor: MICS Srbija, 2014.

Komparativna studija sprovedena u Sarajevu, Zagrebu, Beogradu i Prištini kao deo inicijative „Budi muško“ pokazala je da su mladići okruženi visokim stepenom nasilja, bez obzira na to da li su počinio, žrtve ili svedoci. Zabrinjavajući je i podatak da je 41–59% ispitanika reklo da su tokom života počinili neki vid nasilja nad drugim dečakom/mladićem. Na istom tragu, izuzetno brine i činjenica da je 15–31% mladih u regionu reklo da su primoravali svoje aktuelne ili bivše devojke na seksualni odnos protiv njihove volje ili kada su bile pod dejstvom alkohola, dakle kada nisu bile u stanju da daju svoj pristanak na taj čin. Polovina mladića obuhvaćenih studijom saglasna je sa primenom nasilja kao legitimnom metodom disciplinovanja dece.⁵⁴

KA BOLJOJ PREVENCIJI I ZAŠTITI DECE OD NASILJA

Ključni prioriteti i preporuke za unapređenje sistema prevencije i zaštite dece od nasilja formulisani su pre svega na način koji treba da usmeri intervencije prema determinantama i faktorima nasilja. U procesu definisanja prioriteta i preporuka učestvovao je veliki broj aktera uključenih u sistem prevencije i zaštite, iz vladinog i nevladinog sektora, sa centralnog i lokalnog nivoa.²

Ključni prioriteti za sledeću fazu intervencija u politikama na osnovu rezultata R3P istraživanja

Kao ishod istraživanja, mapiranja i konsultacija sa relevantnim akterima, utvrđeno je devet ključnih prioriteta:

- 1** Bolja kontekstualizacija intervencija i međusobna povezanost politika, posebno povezanost sa politikama za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti, strategijama koje koncipiraju razvoj određenih oblasti (npr. ruralni razvoj), ili određenih sektora (npr. socijalna zaštita, zapošljavanje, obrazovanje, javno zdravlje, itd.).
- 2** Jačanje ključnih institucionalnih mehanizama, a posebno jačanje centralnog / nacionalnog mehanizma za koordinaciju, praćenje i evaluaciju politika prevencije i zaštite dece od nasilja.
- 3** Uspostavljanje redovnog sistema praćenja sprovođenja primene protokola za prevenciju i zaštitu od nasilja, odnosno delotvornosti lokalnih inter-sektorskih timova, funkcionisanja delotvornosti pojedinačnih sistema kao i sistema ranog upozoravanja.
- 4** Jačanje sistema zaštite na lokalnom nivou kroz usvajanje akcionih planova i pratećih izdvajanja iz lokalnih budžeta za njihovo sprovođenje.
- 5** Kontinuirani rad na podizanju nivoa svesti i promeni društvenih normi, vrednosti i stavova, posebno po pitanju nulte tolerancije prema nasilju, i onih koji se odnose na zabranu nasilnog disciplinovanja dece, promovisanje rodne ravnopravnosti i zabranu diskriminacije.

² Radionice na kojima su validirani nalazi studije o determinantama i faktorima nasilja prema deci i razvijani prioriteti i preporuke bile su održane u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu. Pored toga, predstavnici različitih nacionalnih i lokalnih institucija i organizacija imali su mogućnost da dostave pisane komentare i preporuke koji su uključeni u nacionalni izveštaj.

- 6** Razvoj paketa podrške porodici koji bi obuhvatio niz mera za prevenciju i reagovanje pre nego što situacija poprimi ozbiljne oblike disfunkcije, uključujući širenje dostupnosti i osiguranje održivosti usluge porodičnog saradnika, jačanje kapaciteta zdravstvenog sistema za rano upozoravanje (patronažna i pedijatrijska služba), programe za tretman počinitelaca, itd.
- 7** Razvoj usluga prevencije i direktne podrške naročito za decu iz posebno ranjivih kategorija, kao što su deca uključena u dečiji rad, deca žrtve dečijih brakova, deca migranti i posebno maloletnici bez pratnje.
- 8** Ubrzanje procesa deinstitutionalizacije, ali uz istovremeno jačanje nadzora nad institucijama za smeštaj.
- 9** Obezbeđivanje i povećanje sredstava koja se izdvajaju za programe prevencije i zaštite dece od nasilja.

Strategije za odgovor na nasilje nad decom i adolescentima i njegovu prevenciju koje preporučuje 10 globalnih agencija dostupne su u okviru programa INSPIRE. Polazeći od utemeljenih nalaza INSPIRE formuliše sedam različitih strategija koje mogu da budu od koristi i da posluže kao dobra smernica državama i zajednicama kako bi se što više usmerile na programe prevencije, kao i na programe i usluge koje imaju najveći potencijal da dovedu do smanjenja nasilja nad decom.⁵⁵

Preporuke za unapređenje sistema prevencije i zaštite dece od nasilja

Preporuke su izložene na dva nivoa: prvi nivo obuhvata predloge za unapređenje sistema, dok se drugi odnosi na oblasti daljih istraživanja, odnosno kreiranje intervencija i praćenje njihovih efekata koji su zasnovani na dokazima.

PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE SISTEMA PREVENCIJE I ZAŠTITE DECE OD NASILJA

Ovaj skup preporuka grupisan je prema tipovima intervencija, onako kako su definisane u mapiranju, a posebno je dat i skup preporuka opštijeg karaktera, odnosno onih koje se odnose na različite tipove intervencija.

Preporuke za unapređenje institucionalnih i organizacionih aspekata sistema prevencije i zaštite

Nalaz:

Ne postoji funkcionalno, delotvorno državno telo pri Vladi Republike Srbije koje bi koordiniralo, pratilo i procenjivalo efekte politika i mera prevencije i zaštite, izveštavalo i usmeravalo politike u novim ciklusima.

Preporuke:

- ▶** Potrebno je formirati jednu jedinicu/telo u Vladi Republike Srbije koje će biti nadležno da koordinira i prati politike prevencije i zaštite dece od nasilja u različitim kontekstima. Potrebno je da ta jedinica

bude vezana za potpredsednika Vlade. To telo treba da ima stalno osoblje i pre svega da uskladi međusektorski sistem prikupljanja i izveštavanja o nasilju, da prati stanje, predlaže mere prevencije i zaštite, odnosno unapređivanja.

- ▼ Mnogi dobri modeli usluga ili inovativnih praksi nisu integrisani u sistem na višem nivou ili se ne primenjuju u većem obimu. To podizanje na viši nivo ili prenos praksi smanjuje troškove inovacije i smanjuje rizike neuspeha. Centralno telo za koordinaciju može da bude odgovorno za koordinaciju tih napora, pošto to trenutno zavisi samo od inicijativa lokalnih zainteresovanih grupa ili nevladinog sektora.

Nalaz:

Ne postoji centralizovana administrativna evidencija za sve relevantne sisteme koja bi omogućila jednostavan, pouzdan i za različite zainteresovane strane (uključujući i NVO i istraživačku zajednicu) dostupan pristup podacima, bilo u cilju rada u praksi zaštite ili analize stanja.

Preporuke:

- ▼ Potrebno je uvesti zakonske izmene koje treba da omoguće uspostavljanje jedinstvene centralizovane administrativne evidencije.
- ▼ Potrebno je obezbediti javno dostupne izveštaje na osnovu administrativnih evidencija svih relevantnih sistema kako bi različite zainteresovane strane, bez posebnih zahteva, mogle da prate i analiziraju podatke.

Nalaz:

Procesi praćenja i evaluacije intervencija (zakona, politika, mera, programa, usluga) su retki i nesistematski. Ovi procesi koji predstavljaju preduslov i osnovu (re)definisanja politika i mera nisu na adekvatan način ugrađeni u sistem prevencije i zaštite.

Preporuke:

- ▼ Evaluacija (praćenje i procena efekata svake intervencije) mora da se ugradi u sistem u obliku redovne, sistematske interne evaluacije zasnovane na jasnim i preciznim indikatorima. Svaka intervencija stoga treba da sadrži i sopstvenu metodologiju i mehanizme za evaluaciju, kao i opredeljene resurse (vremenske, materijalne i ljudske).
- ▼ Nova strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja treba da sadrži doslednu i robustnu metodologiju za praćenje i evaluaciju.
- ▼ Eksterna (nezavisna) evaluacija treba da bude konzistentno primenjivana kod sistemskih i projektnih intervencija.
- ▼ Neophodno je najpre evaluirati efekte postojećih intervencija kako bi se one koje dobro funkcionišu šire primenile, a one koje ne funkcionišu unapredile ili zamenile adekvatnijim.
- ▼ Treba uspostaviti saradnju i sa institutima i fakultetima u cilju sprovođenja istraživanja u oblastima u kojima nedostaju informacije, a takođe ih uključiti u istraživanja o procenama uspešnosti konkretnih intervencija.

- ▼ Treba uspostaviti saradnju i sa specijalizovanim organizacijama civilnog društva u sprovođenju istraživanja i procena efekata intervencija, posebno kada se radi o specifičnim ciljnim grupama.

Nalaz:

Ne postoji razvijena metodologija za sistematsko praćenje primene postojećih opšteg međusektorskog i većine posebnih sektorskih protokola. Metodologija postoji u sektoru policije (MUP), a od nedavno (2016) je započet proces praćenja u sistemu socijalne zaštite na osnovu metodologije koju je razvio Republički zavod za socijalnu zaštitu (RZSZ)..

Preporuke:

- ▼ Potrebno je sprovoditi redovno praćenje primene protokola i identifikovati slabosti u multisektorskom sistemu zaštite sa ciljem njegovog jačanja. Potrebno je sačiniti standardizovanu metodologiju za ovakvu vrstu praćenja kako na multisektorskom tako i na nivou pojedinačnih delova sistema.
- ▼ Potrebno je sinhronizovati i međusobno povezati razne protokole i zakone. Kako postoje protokoli za nasilje prema ženama, nasilje prema deci, za nasilje u opštem smislu, kao i za specifične oblike nasilja, prisutan je određen stepen zbunjenosti među stručnim licima — ovo bi trebalo da bude jasnije definisano i doslednije primenjivano.

Nalaz:

Lokalni koordinacioni mehanizmi za zaštitu dece od nasilja nisu delotvorni, i pojedinačne institucije ili delovi sistema za zaštitu dece od nasilja (socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvo) nisu dovoljno efikasni, što otežava delotvornu multisektorsku saradnju.

Preporuke:

- ▼ Lokalne zajednice treba da postanu značajniji akteri kada je reč o politikama i mehanizmima za sprečavanje i zaštitu od nasilja prema deci.
- ▼ U skladu sa Opštim protokolom i posebnim protokolima o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, potrebno je više pažnje usmeriti na zdravstvene i obrazovne ustanove u lokalnim samoupravama u Srbiji i osnovati interne timove za prevenciju i zaštitu dece od nasilja tamo gde oni još uvek nisu uspostavljeni.
- ▼ Kada je reč o uslugama, prioritet treba da imaju postojeće delotvorne usluge koje se suočavaju sa problemom održivosti. Istovremeno, lokalni organi treba da ostanu otvoreni za nove usluge.
- ▼ Pažnju je potrebno usmeriti i na sistem socijalne zaštite (centre za socijalni rad i ustanove socijalne zaštite), jer je primena protokola, a posebno saradnja sa zdravstvenim i obrazovnim sistemom, problematična gotovo na celoj teritoriji države. Da bi se to postiglo, akteri iz svakog dela sistema treba da budu potpuno svesni uloga i odgovornosti drugih.
- ▼ U obrazovnim ustanovama trebalo bi uvesti nadzor i mentorstvo, odnosno praćenje i stručnu podršku zaposlenima. Ovakav vid podrške važan je i za druge sektore, uključujući i kontinuiranu

razmenu iskustava i informacija među kolegama iz različitih sektora.

- ▶ Tokom praćenja, potrebno je posebnu pažnju usmeriti na obrasce diskriminacije koji treba da budu meta intervencija.
- ▶ Posebna podrška obrazovnom sistemu je potrebna u odnosu na nasilje koje prema deci čine odrasli u institucijama i izvan institucija. Škole se nekako nose sa vršnjačkim nasiljem, ali skoro nikako sa nasiljem u porodici i nasiljem u zajednici.

Nalaz:

Mnoge lokalne zajednice nemaju dovoljno sredstava da održe ili razviju delotvoran sistem zaštite od nasilja prema deci; shodno tome, javne službe su slabe, a civilni sektor nema podršku niti podsticaj da obavlja svoju ulogu u sistemu prevencije i zaštite. Zbog nedostatka sredstava, neravnomerne raspodele usluga, i nepostojanja inicijativa za prenos dobrih praksi iz jedne zajednice u druge, efekti reformi sistema prevencije i zaštite su mnogo slabiji.

Preporuke:

- ▶ Nedovoljno razvijene lokalne zajednice treba podsticati da koriste sredstva namenskih transfera sa nacionalnog nivoa radi razvoja usluga socijalne zaštite za decu, a posebno onih za zaštitu od nasilja u različitim kontekstima.
- ▶ Potrebno je da nacionalni organi finansijske transfere u okviru planiranih budžeta vežu za razvoj socijalnih usluga u oblasti prevencije i zaštite od nasilja prema deci.
- ▶ Potrebno je da lokalne zajednice podstiču i podržavaju civilni sektor kako bi postao aktivniji u pružanju usluga prevencije i zaštite, samostalno ili u saradnji sa pružaocima javnih usluga.
- ▶ Potrebno je da lokalni organi razmenjuju iskustva o dobrim modelima i praksama i investiraju u prenošenje odgovarajućih rešenja iz drugih zajednica. Time se smanjuju troškovi uspostavljanja novih usluga ili unapređenja postojećih, a istovremeno smanjuje rizik od neuspeha.

Nalaz:

Ne postoji dovoljno ljudskih resursa u institucijama za zaštitu dece, i one nisu na odgovarajući način povezane sa univerzitetima.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je ispitati postojeći obim i efekte saradnje sa fakultetima i institutima i na osnovu toga izraditi smernice za unapređenje saradnje.
- ▶ Potrebno je da se ostvari veći stepen povezanosti između institucija zaštite.
- ▶ Potrebno je da se ostvari veći stepen povezanosti između institucija zaštite i specijalizovanih organizacija civilnog društva.
- ▶ Potrebno je da se institucije povežu sa univerzitetima i time omogućiti angažovanje studenata završnih godina koji bi kroz angažman obavljali praksu, sticali iskustva, a omogućili da se deci u institucijama obezbedi bolja nega (o ovakvoj meri se može razmišljati i u kontekstu jačanja kapaciteta centara za socijalni rad koji imaju složene zadatke, a nedovoljne resurse u svakom smislu).

- ▶ U ovom pogledu se mogu koristiti i preneti pozitivna iskustva koje pojedine institucije već imaju sa ovakvim oblicima saradnje, poput Specijalne bolnice za bolesti zavisnosti u Beogradu koja ostvaruje ovakvu saradnju sa nizom fakulteta i srednjih medicinskih škola.

Nalaz:

Mera korektivnog nadzora roditelja nije u dovoljnoj meri praćena, pa nedostaju saznanja o stvarnim efektima ove intervencije.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je evaluirati primenu mere korektivnog nadzora roditelja, te na osnovu rezultata jačati nadzor ili unaprediti starateljstvo.
- ▶ Potrebno je analizirati da li centri za socijalni rad izriču mere korektivnog nadzora i roditeljima žrtvama, jednako kao počiniocima nasilja. Pritom treba imati u vidu da se od žrtava nasilja u porodici (najčešće majki) ne može očekivati da idu na programe za jačanje roditeljskih kapaciteta zajedno sa počiniocima nasilja, što je česta praksa centara za socijalni rad, a suprotno je čl. 48 Konvencije Saveta Evrope protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici.
- ▶ Potrebno je razviti programe koji će biti dostupni roditeljima i na koje centri za socijalni rad mogu da upute roditelje i obavežu ih na korišćenje podrške unutar korektivnog nadzora.

Nalaz:

Ne postoji dovoljno ljudskih i materijalnih resursa u institucijama i organizacijama koje se bave zaštitom dece od nasilja, zbog čega je teško osigurati održivost različitih programa i aktivnosti u oblasti prevencije i zaštite dece od nasilja.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je obezbediti održive izvore finansiranja za aktivnosti i programe koje različite ustanove i organizacije u sistemu podrške sprovode u cilju prevencije i zaštite dece od nasilja, što zahteva određene systemske promene i redefinisane prioriteta.

Preporuke za unapređenje stavova i vrednosti i podizanja svesti

Nalaz:

Odnos stručnih lica i opšte javnosti, a naročito medija, prema problemu nasilja nad decom je od posebnog značaja. Iako su do sada sprovedene brojne kampanje protiv nasilja, u okviru različitih sistema, potreba za novim različitim obukama i aktivnostima usmerenim na promenu svesti svakako postoji.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je organizovati različite edukacije/obuke o štetnosti nasilja i potri sprečavanja i suzbijanja nasilja, koje treba da budu prilagođene različitim ciljnim grupama (stručna lica, mediji, opšta javnost).
- ▶ Sadržaji vezani za prepoznavanje i postupanje u slučajevima nasilja prema deci treba da budu uključeni u redovni nastavni plan obuka pedijatara i pedijatrijskih sestara.
- ▶ Potrebno je organizovati posebne obuke za medije, koje bi se temeljile na analizi sadržaja i oceni efekata tih sadržaja na različite

oblike nasilja prema deci. Na osnovu tih nalaza bi se organizovale radionice za podizanje svesti, kao i obuke za razumevanje i tretiranje sadržaja relevantnih za nasilje prema deci.

- ▶ Potrebno je obezbediti edukaciju nastavnog i nenastavnog osoblja u ustanovama obrazovanja o stereotipnim stavovima i predrasudama, o prepoznavanju diskriminacije kao fenomenu koji može prethoditi nasilju kao i o zaštiti od diskriminacije.
- ▶ Potrebno je obezbediti edukaciju učenika o stereotipima, predrasudama, toleranciji i jednakosti. Sa aspekta diskriminacije kao faktora koji utiče na nasilje nad decom, potrebno je osvrnuti se na stereotipne stavove o pojedinim ranjivim grupama.
- ▶ Potrebno je organizovati kampanje za podizanje svesti kod najšire javnosti, za otklanjanje stereotipa i predrasuda o nasilnim metodama vaspitavanja, te za iskorenjivanjem diskriminacijskih stavova koji se nalaze u osnovi nasilja prema različitim grupama.
- ▶ U cilju unapređenja postupanja multisektorskih timova u procesu zaštite potrebno je organizovati obuke o međusektorskoj i multidisciplinarnoj saradnji na kojima će učestvovati predstavnici svih sistema i na kojima će se podsticati, jačati i promovisati rad interdisciplinarnih timova za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja u svim gradovima i opštinama gde su formirani.

Preporuke za unapređenje usluga prevencije i zaštite

Nalaz:

Nema sistematskih preventivnih programa za edukaciju roditelja i jačanje roditeljskih kompetencija, niti programa pripreme za roditeljstvo. Postojeći programi u toj oblasti nisu dovoljno rasprostranjeni a takođe nemaju konzistentan fokus na nenasilne metode vaspitanja.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je ojačati roditeljske kompetencije uvođenjem programa za podršku roditeljstvu koji bi bio široko dostupan i to vrlo rano, paralelno sa programima pripreme za porođaj. Edukativni materijal za jačanje roditeljskih veština i podsticanje primene nenasilnih metoda vaspitavanja dece bi mogao biti distribuiran kroz sistem zdravstvene zaštite trudnica, kroz porodilišta, pedijatrijske usluge i domove zdravlja, kao i kroz posete patronažnih sestara.
- ▶ Potrebno je obezbediti da ovi programi budu dostupni u svim opštinama, u različitim sredinama (selo/grad) i dostupni grupama koje su isključene (npr. romska naselja).
- ▶ Vodiče za roditelje treba sačiniti prema uzrastima dece i distribuirati ih u skladu sa tim, kroz predškolske ustanove, kroz ustanove obrazovanja (preko Saveta roditelja, roditeljskih sastanaka), kroz civilno društvo koje radi edukaciju roditelja (poput Koalicije za monitoring inkluzivnog obrazovanja) i sl.
- ▶ Pored programa usmerenih na roditelje potrebno je razviti čitav niz programa, mera i usluga od univerzalnih do specijalizovanih koji podržavaju porodicu i roditeljstvo, ali i koji targetiraju druge aktere, zbog toga što je prekomerno pripisivanje odgovornosti roditeljima (koje je ušlo u javni diskurs) neopravdano i ne može dati dobre rezultate. Programi treba da budu u mnogo većoj meri inkluzivni, diversifikovani, podržavajući prema porodici, prijateljski prema

roditeljima i okrenuti ka detetu i prema tim kriterijumima treba da budu evaluirani.

Nalaz:

Ne postoji dovoljno usluga, posebno na lokalnom nivou, koje su usmerene na pružanje podrške roditeljstvu u vidu mogućnosti dobijanja korisnih saveta koji bi usmerili postupanje roditelja u konkretnim situacijama ili pomogli porodicama u kriznim situacijama.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je oceniti (dostupnost, pristupačnost, efektivnost) i na osnovu toga unaprediti uslugu „Roditeljski telefon“ koja je od nedavno uvedena, a koja pruža savetodavnu telefonsku podršku roditeljima u situacijama nedoumica, frustracija i sl.
- ▶ Potrebno je ojačati neke postojeće usluge podrške, kao što su patronažna i pedijatrijska podrška, koje se mogu organizovati sa većom učestalošću poseta. To bi takođe zahtevalo izmene podzakonskih akata koji definišu obim i sadržaj usluga koje se pružaju tokom kućnih poseta.
- ▶ Patronažne i pedijatrijske službe treba da budu posebno spremne da prepoznaju rizike od nasilja u porodicama sa decom sa invaliditetom, i drugom ranjivom decom.
- ▶ Potrebno je da se pilot projekat Porodični saradnik uvede kao redovna usluga podrške porodicama. U tu svrhu, potrebno je proširiti postojeće kapacitete (sa 16 na 72 stručna lica). Potrebno je uraditi analizu troškova i koristi kako bi se ova usluga uspešno unapredila na viši nivo. Potrebno je obezbediti odgovarajuću podršku jednoroditeljskim porodicama, uključujući odgovarajuću institucionalnu podršku deci (dnevni boravak i programi predškolskog obrazovanja koji rade tokom celog dana, noću i vikendom; produženi boravak u školama), kao i odgovarajuću finansijsku podršku u skladu sa potrebama.
- ▶ Potrebno je obezbediti programe praktične, konkretne pomoći porodici i roditeljima koji sežu dalje od saveta. Potrebno je razviti potpun skup usluga podrške porodicama, poput dnevnih centara, vrtića, itd.
- ▶ Potrebno je razviti specijalizovane usluge podrške deci žrtvama seksualnog nasilja.
- ▶ Potrebno je razviti i uspostaviti sistem ranog upozorenja koji se oslanja na jasno definisan skup indikatora, sličan sistemu upozorenja za trgovinu ljudima, i obučiti zaposlene iz različitih sistema da ga koriste tokom procene rizika.
- ▶ Potrebno je da se sistem ranog upozorenja takođe koristiti prilikom procene rizika od dečjeg braka, i da se ojača saradnja sa romskim ženskim organizacijama u prevenciji i zaštiti od dečjeg braka.
- ▶ Kako bi se unapredila podrška romskoj deci, važno je da se oceni i proceni usluga zdravstvenih medijatora, i da se na osnovu te procene, taj model unapredi i proširi.
- ▶ Potrebno je uticati na okruženje tako da ono podržava roditeljstvo. Roditelji ne mogu biti jedini akteri koji će odgajati decu u neprijateljskom okruženju slabih institucionalnih mehanizama, nepovoljnih medijskih sadržaja koji promovisu nasilne socijalne odnose, vrednosti i modele koji nisu povoljni za razvoj dece.
- ▶ Potrebno je na nivou sistema uvesti i programe tretmana za nasilne roditelje.

Nalaz:

Potrebno je unaprediti obuhvat dece iz ugroženih grupa i specifične usluge u podršci i zaštiti od nasilja.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je oceniti kapacitete za zaštitu dece sa smetnjama u razvoju i/ili invaliditetom u okviru inkluzivnog obrazovanja i poboljšati sistem u cilju bolje zaštite ove dece od nasilja u školama.
- ▶ Potrebno je obučiti pedagoške asistente da prepoznaju nasilje prema deci u porodici, školi i digitalnom prostoru, i da reaguju u skladu s tim.
- ▶ Potrebno je osnažiti zdravstvene medijatore.
- ▶ Potrebno je ojačati i unaprediti uslugu ličnog pratioca za decu sa smetnjama u razvoju i/ili invaliditetom.
- ▶ Potrebno je da deca iz migrantskih grupa, posebno maloletnici bez pratnje, budu bolje obuhvaćena sistemom zaštite, a institut pravnog staratelja efikasnije sproveden.
- ▶ Potrebno je pažljivo pratiti radnu eksploataciju dece u ustanovama za smeštaj i brigu, pošto radna terapija ponekad postane radna eksploatacija.
- ▶ Slično tome, potrebno je pažljivo pratiti radnu eksploataciju u hraniteljskim porodicama.
- ▶ Potrebno je redovno sprovesti mehanizme eksternog praćenja ustanova za smeštaj koje ne prijavljuju nasilje. Potrebno je u okviru ovih mehanizama za praćenje angažovati bivše korisnike ovih ustanova, koji su upoznati sa njihovom internom dinamikom.
- ▶ Potrebno je da nevladin sektor bude više uključen u rad sa decom koja su smeštena u institucije, pošto su potrebni novi program i aktivnosti, a osoblje je već preopterećeno sprovođenjem osnovnih mera zaštite.
- ▶ Razvoj i finansiranje prevencije treba da bude prioritet, uključujući intenzivne usluge podrške porodici za porodice u kojima su deca pod značajnim rizikom od povrede.

Nalaz:

Programi prevencije nasilja u predškolskim ustanovama nisu rasprostranjeni.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je uvesti preventivne programe u predškolske ustanove, kako bi se u najranijem uzrastu gradila svest dece o rizicima izloženosti nasilju.
- ▶ Pored toga, rad sa roditeljima dece ovog uzrasta je posebno značajan, jer istraživanja pokazuju da su upravo roditelji male dece više otvoreni za uticaj sistema podrške, a upravo ovoj ciljnoj grupi sistem nudi znatno manje nego kasnije (kad deca dođu do školskog uzrasta).
- ▶ Posebnu pažnju treba usmeriti na vezu između nasilja i diskriminacije u kontekstu predškolskih ustanova.

Nalaz:

Ne postoji procena efekata izmeštanja dece iz porodice niti se procena mogućih alternativnih oblika zaštite pre nego što se pristupi ovoj meri konzistentno primenjuje.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je sprovesti temeljnu analizu intervencije izmeštanja dece iz porodice, odnosno mera i usluga koje slede nakon izmeštanja dece jer dosadašnja iskustva i izolovani nalazi ukazuju na to da sistem socijalne zaštite ne reaguje uvek na vreme i ne uvek na odgovarajući način.

Nalaz:

Usluga urgentnog porodičnog smeštaja nije u dovoljnoj meri formalno-pravno uređena, nije evaluirana sa stanovišta efekata na decu žrtve nasilja koja se smeštaju u hraniteljske porodice, a nema ni sistematične evidencije o usluzi i korisnicima.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je pravno unaprediti ovaj oblik zaštite (usvojiti pravilnik).
- ▶ Potrebno je sprovesti procenu funkcionisanja urgentnog porodičnog smeštaja i porodičnog smeštaja za decu koja su doživela nasilje, unaprediti evidencije i na osnovu nalaza doneti mere kojima će se ova vrsta usluga unaprediti.
- ▶ Potrebno je obezbediti podršku detetu koje je doživelo nasilje a koje se nalazi u hraniteljskoj porodici. Ne može se očekivati da će „podsticajna sredina“ u hraniteljskoj porodici spontano dovesti do otklanjanja posledica traume izazvane nasiljem.
- ▶ Pored toga, potrebno je ispitati u kojoj meri su uslovi u hraniteljskim porodicama zapravo uopšte „podsticajni“ u pogledu prevladavanja posledica nasilja i izbegavanja novih oblika izloženosti nasilju u novoj sredini.
- ▶ Potrebno je posebno uraditi procenu urgentnog porodičnog smeštaja u odnosu na decu koja su pod rizikom od zloupotrebe psihoaktivnih supstanci.

Nalaz:

Deinstitucionalizacija se ne odvija dovoljno brzo, još uvek je značajan broj dece smešten u velike rezidencijalne ustanove gde uslovi za njihov razvoj i kvalitet života nisu dobri.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je pospešiti procese deinstitucionalizacije i razvijati usluge u zajednici koje su značajne za zaštitu dece od nasilja koja se nalaze u institucijama ili su izmeštena iz institucija, ali koja žive sa posledicama nasilja.
- ▶ Potrebno je da se promeni opšti stav da su deca bezbedna od nasilja u institucijama i da ona treba da budu smeštena u njih kada su suočena sa zanemarivanjem i zloupotrebom u porodici, na osnovu dokaza iz istraživanja o nasilju prema deci u institucijama.
- ▶ Nužno je obezbediti psihosocijalnu podršku za decu izloženu nasilju, koja je odgovarajuća uzrastu dece.

Opšti skup preporuka za unapređenje intervencija

Nalaz:

Intervencije ne uvažavaju uvek kontekst, odnosno šire socio-ekonomske uslove, zbog čega ne mogu biti jednako efikasne u različitim sredinama — seoskim i gradskim, više i manje razvijenim, sa jačim i slabijim institucionalnim mehanizmima i sl.

Preporuke:

- Bez obzira na šta su usmerene, intervencije treba više da uvažavaju specifične lokalne uslove, osobenosti socio-ekonomskih uslova, lokalne kulture, potreba za socijalnom zaštitom, kao i da vode računa o specifičnostima ciljnih grupa na čije potrebe odgovaraju.

Nalaz:

Intervencije ne obuhvataju relevantne oblasti, i politike vezane za nasilje prema deci ostaju izolovane od smanjenja siromaštva i socijalne uključenosti, rodne nejednakosti, unapređenja javnog zdravlja, i sličnih politika.

Preporuke:

- Potrebno je povezati nacionalne i podnacionalne politike za prevenciju i zaštitu dece od nasilja sa politikama za socijalnu uključenost i smanjenje siromaštva, rodnu ravnopravnost, socijalnu zaštitu i ravnomeran razvoj, pošto značajne socio-ekonomske determinante vezane za nasilje ne mogu da budu direktno ciljane samo politikama koje se specifično odnose na prevenciju i zaštitu od nasilja.

PREPORUKE ZA UNAPREĐIVANJE ZNANJA O DETERMINANTAMA I FAKTORIMA NASILJA PREMA DECI KAO I O SISTEMU PREVENCIJE I ZAŠTITE

Nalaz:

Nedovoljna usmerenost na ispitivanje determinanti i faktora nasilja. U istraživanjima nasilja nad decom ispitivanje faktora nasilja često nije sprovedeno, ili bar ne na eksplicitan način. Često i kada se govori o faktorima, oni se spominju uzgredno, nabrajaju, a veoma je malo preciznih, metodološki robustnih ispitivanja uticaja faktora na pojavu i karakteristike nasilja.

Preporuke:

- Potrebno je više ispitati faktore i determinante nasilja u kontekstu porodičnog, institucionalnog i nasilja u zajednici. Istraživačku pažnju je potrebno posebno usmeriti na ispitivanje:
 - uticaja sredinskih faktora u lokalnoj zajednici (razvijenost, prisustvo sukoba, kriminaliteta) na rasprostranjenost različitih formi nasilja prema deci u različitim kontekstima;
 - uticaja medija na percepcije nasilja kod dece i mladih i obrasce ponašanja u socijalnim odnosima sa vršnjacima i odraslima u porodici i van porodice;
 - uticaja rodni režima i stavova prema rodnim ulogama na rodne obrasce nasilja u porodici, školi, digitalnom prostoru, institucijama i zajednici; i

- pojave nasilja iz konteksta višestruke diskriminacije, odnosno u situacijama kada je dete izloženo višestrukoj diskriminaciji i stoga se nalazi u većem riziku od nasilja.
- Potrebno je voditi računa o višestrukoj uslovljenosti pojave i povezanosti različitih oblika nasilja (npr. nasilje prema ženama i nasilje prema deci), kako bi se izbegli pogrešni zaključci o rodnim aspektima nasilja, polu počinitelaca nasilja prema deci, polu žrtvi nasilja, ili strukturi/tipu porodice kao faktoru rizika.

Nalaz:

Primetno je da se nasilje u porodici često proučava kao pojava koja se odigrava u „staklenom zvonu“, bez sistematskog i eksplicitnog smeštanja porodice u širu društvenu sredinu u kojoj i sama porodica može biti žrtva strukturnog nasilja, te preslikavati to nasilje na svoju decu u direktnijim formama. Strukturni i kulturni faktori su često zapostavljeni u analizama nasilja nad decom. Iako oni ne moraju biti u prvom planu, oni omogućavaju da se nasilje koje je u fokusu bolje kontekstualizuje i razume.

Preporuke:

- Potrebno je više ispitati socio-ekonomske i kulturne faktore nasilja nad decom u porodici, odnosno više kontekstualizovati nasilje u porodici u pogledu društveno-ekonomskih strukturnih, kulturnih uslova u lokalnoj zajednici i šire.
- Potrebno je imati u vidu da se uticaj socio-ekonomskih i kulturnih faktora različito reflektuje u odnosu na pol počinitelaca i žrtvi nasilja.
- Potrebno je dodatno ispitati uticaj porodičnih faktora izazvanih socio-ekonomskim teškoćama (materijalnom deprivacijom, siromaštvom, nezaposlenošću roditelja) na nasilje prema deci u porodici i šanse da se deca ponašaju nasilno u svojim socijalnim odnosima u školi, zajednici, na internetu.
- Potrebno je više ispitati uticaj porodičnih faktora izazvanih stavovima, vrednostima i normama roditelja i drugih odraslih članova domaćinstva prema vaspitavanju i disciplinovanju dece i rasprostranjenost vaspitnih praksi i nasilnih metoda disciplinovanja. Posebnu pažnju usmeriti na stereotipe i predrasude koji se nalaze u korenu nasilja i diskriminacije.
- Potrebno je istražiti kako roditelji formiraju svoje stavove i modele vaspitnih praksi, šta utiče na njihovo formiranje roditeljskih kompetencija i stilova vaspitanja (mediji, politika, stručnjaci ili oni koji se tako predstavljaju u javnosti, tradicija i modeli preuzeti iz primarne porodice).
- Potrebno je ispitati determinante vezane za „istorijsko nasleđe“ 1990-ih (neuređenost društva, institucionalni vakuum, oskudica, strah od rata i sukoba, međunarodna izolacija, rasprostranjenost kriminaliteta i dr.) u kome su se formirale sadašnje generacije roditelja i izvesti pouke kako da se to nasleđe uzme u obzir u kreiranju mera suzbijanja nasilja.
- Potrebno je posebno ispitati faktore vezane za učešće roditelja ili drugih odraslih članova domaćinstva u ratovima tokom 1990-ih u odnosu na nasilje prema deci u porodici.
- Potrebno je istražiti vaspitne stilove roditelja zavisnika od alkohola i psihoaktivnih supstanci i njihovu decu, i ispitati ove stilove u odnosu na vrstu psihoaktivnih supstanci.

- ▶ Potrebno je ispitati uticaj efektivnosti institucionalnih odgovora na rasprostranjenost nasilja prema deci u porodici (npr. komparativnom analizom lokalnih zajednica u kojima su institucionalni mehanizmi efikasniji, veći broj slučajeva nasilja podvrgnut blagovremenim merama zaštite i sl.);
- ▶ Potrebno je istražiti uticaj efekata programa rada sa počiniocima i porodicama na ponavljanje nasilja u porodicama koje su uključene u usluge podrške.

Nalaz:

Istraživanja nasilja prema deci u pogledu dinamike, složenih oblika interakcije i mehanizama nasilja često su ili previše neprecizna (govori se o nasilju prema detetu uopšteno) ili sužavaju nasilje na direktne nasilne metode disciplinovanja. Izloženost dece nasilju kao svedoka u nasilju koje se odvija prema majci, između odraslih, prema starijima, nije dovoljno istraženo, a može imati jednako štetne posledice kao i direktna izloženost.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je više istražiti nasilje prema deci u porodici i to ne samo u dijadi počini-lac-dete, nego u složenoj dinamici nasilja koje se ispoljava u porodičnim odnosima (partnersko, nasilje prema starijima, članovima porodice sa invaliditetom i dr.), a u kojoj deca bivaju izložena različitim oblicima nasilja, bilo kao neposredni objekat nasilja, ili kao svedok nasilja nad majkom ili drugim članom domaćinstva.
- ▶ Nužna su rodno osetljiva istraživanja ove pojave, da bi se uporedili efekti koje stvara nasilje i nemogućnost zaštite.
- ▶ Nužno je razumevanje rodni-h razlika u kontekstu u kojem se nasilje dešava, u učestalosti, sadržaju i posledicama nasilja, posebno kada se sagledava nasilje roditelja prema deci.
- ▶ Potrebno je istražiti i nenasilne roditelje a nalazi istraživanja bi dali materijala za izradu programa prevencije nasilja u porodici.

Nalaz:

Mehanizmi međugeneracijskog reprodukovanja nasilja u porodici nisu dovoljno osvetljeni, iako postoje istraživanja koja pokazuju da izloženost nasilju u detinjstvu može biti važan faktor usvajanja nasilja kao prihvatljivog ponašanja.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je više osvetliti izloženost nasilju tokom detinjstva kao faktor/determinantu nasilja kome su pojedinci/ke izloženi ili koje čine u kasnijem životu. Posebnu pažnju potrebno je usmeriti na mehanizme reprodukovanja nasilja u porodici i nasilja prema deci, odnosno mehanizme međugeneracijskog prenošenja nasilja kao modela odnosa i vaspitavanja dece.
- ▶ Nalaze o uticajima koje nasilje prema deci ostvaruje na njihove kasnije obrasce odnosa i ponašanja treba proučavati u odnosu prema mehanizmima zaštite i podrške za žrtve (odrasle i decu), njihovoj dostupnosti, delotvornosti, efikasnosti, specifičnosti i sveobuhvatnosti.
- ▶ Potrebno je ispitati rizike od nasilničkog ponašanja dece čiji su roditelji zavisnici od psihoaktivnih supstanci.

Nalaz:

Pojedine grupe dece, a posebno deca najmlađeg uzrasta (0–6 godina), ostaju veoma slabo obuhvaćena istraživanjima nasilja u porodici.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je osvetliti izloženost male dece (0–6 godina) nasilju u porodici.
- ▶ Posebnu pažnju potrebno je posvetiti deci koja žive u porodicama sa roditeljima ili drugim odraslim članovima domaćinstva koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci.

Nalaz:

Rodnim aspektima nasilja nije posvećena dovoljna pažnja, posebno kada se ima u vidu da je ono visoko rasprostranjeno u odrasloj populaciji, te da predstavlja važan faktor koji doprinosi reprodukovanju nasilja na nove generacije (deca svedoci nasilja su žrtve nasilja).

Preporuke:

- ▶ Potrebno je više istražiti rodne aspekte nasilja prema deci u porodici, ustanoviti da li i kako se uspostavljaju i reprodukuju rodno specifični obrasci nasilnog vaspitavanja dece različitog pola, te kako se ti obrasci reflektuju na kasniju izloženost nasilju ili nasilno ponašanje prema deci i unutar porodice.
- ▶ Potrebno je ispitati više rodne aspekte nasilja prema deci i u školi, u zajednici i digitalnom prostoru.
- ▶ Potrebno je ispitati rodne aspekte nasilja u ranim partnerskim odnosima (deca između 15–18 godina).

Nalaz:

Institucionalni faktori na različitim nivoima nisu proučavani u zadovoljavajućoj meri, posebno u kontekstu nasilja u porodici. Doseg, senzibilisanost, efektivnost i efikasnost rada institucija zaštite i poverenje u te institucije, iskustva i ocene od strane korisnika nisu dostupna u istraživanjima nasilja prema deci u porodici, pa se ne može ni oceniti uticaj sistema zaštite na rasprostranjenost i učestalost nasilja prema deci u ovom kontekstu.

Preporuke:

- ▶ Ulogu institucionalnih faktora u kontekstu nasilja u porodici potrebno je podrobnije ispitati kroz istraživanja o iskustvima sa institucijama, poverenja u institucije i zadovoljstva pruženom zaštitom korisnika (ocenu korisnosti date podrške, načina na koji je podrška uticala na rešavanje problema nasilja), ili kroz studije slučaja, kako bi se ustanovilo gde su praznine u sistemu odgovora na nasilje.
- ▶ U odnosu na prethodno, potrebno je posebno istražiti kakve su percepcije dece i iskustva u dodiru sa sistemom zaštite, na koji način ona doživljavaju različite oblike podrške, procedure, koliko se osećaju zaštićeno.
- ▶ Potrebno je pratiti i analizirati redovno stanje na osnovu evidencija o institucionalnim intervencijama u vezi sa primenom zakona i pravnih instrumenata u zaštiti od nasilja.
- ▶ Sve programe zaštite i usluge podrške treba analizirati u odnosu na obuhvat/dostupnost na celoj teritoriji države, svakom regionu (okrug), opštini, umesto da se oni sagledaju/prikazuju kao primeri „dobre prakse“ ili projektne aktivnosti.

Nalaz:

Nasilje nad decom u institucijama za rezidencijalni smeštaj nije dovoljno osvetljeno, iako postoje istraživanja koja ukazuju na izloženost ove dece višestrukim oblicima nasilja.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je više istražiti institucionalno nasilje u različitim tipovima institucija, delimično kroz istraživanja zasnovana na različitim metodologijama (dubinska, kvalitativna, studije slučaja, sistematsko posmatranje i sl.), a delimično kroz sistematske evaluacije usluga zaštite u rezidencijalnim institucijama.
- ▶ Istraživanje nasilja nad decom u rezidencijalnim institucijama treba sprovesti na populaciji dece koja su izašla iz ovih institucija u relativno nedavnoj prošlosti, kako bi se dobile pouzdane informacije, iskrene percepcije i iskustva.
- ▶ Potrebno je sprovoditi redovni nadzor i evaluaciju institucija za rezidencijalni smeštaj dece metodama koje omogućavaju da se identifikuju različiti oblici nasilja nad decom.

Nalaz:

O pojedinim oblicima nasilja se ne zna dovoljno, pa onda ni o faktorima koji su sa tim nasiljem povezani. To se odnosi na nasilje kome su izložena deca koja žive i rade na ulici, devojčice žrtve dečjih brakova, deca žrtve radne i seksualne eksploatacije.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je više istražiti faktore i karakteristike nasilja u specifičnim oblicima, koje pogađa posebne društvene grupe dece, pre svega decu koja žive i rade na ulici, decu, odnosno prvenstveno devojčice žrtve dečjih brakova, decu žrtve radne i seksualne eksploatacije.
- ▶ Potrebno je posebno istražiti oblike nasilja nad zavisnicima od psihoaktivnih supstanci.

Nalaz:

Međupovezanost faktora takođe je pre retkost nego pravilo u istraživanjima nasilja, a malobrojna istraživanja tek su dotakla neke forme „prelivanja“ nasilja iz jednog konteksta u drugi. Na primer, deca koja dospevaju na brigu u rezidencijalne institucije, već su doživela nasilje u porodici, a način na koji su ovi porodični i institucionalni faktori povezani nisu ispitivani dovoljno. Nešto je više ukazano na „prelivanje“ nasilja iz porodice u školski kontekst, ili iz školskog konteksta u digitalni prostor.

Preporuke:

- ▶ Potrebno je stimulisati istraživanja koja se bave proučavanje međupovezanosti determinati, faktora i oblika nasilja u različitim kontekstima, npr. na koji način su povezani nasilje u porodici i školi, nasilje u instituciji i školi ili zajednici i kako takva „okruženost“ nasiljem utiče na razvoj i blagostanje dece.

Reference

- 1 Prilagođeno iz: Maternowska, M. C., Potts, A., & Fry, D. (2016). *The multi-country study on the drivers of violence affecting children: A cross-country snapshot of findings*. Florence: UNICEF Office of Research — Innocenti. <https://www.unicef-irc.org/publications/874/>
- 2 Za definicije fizičkog, seksualnog i emotivnog nasilja videti Poglavlje 3: Child abuse and neglect by parents and other caregivers in Krug E. G., et al. (Eds.) (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization. Za definicije drugih oblika nasilja videti definicije i reference u: UNICEF. (2017). *Violence against children in Serbia: Determinants, factors and interventions — National research to policy and practice report*. Belgrade: UNICEF.
- 3 UNICEF. (2017). *Violence against children in Serbia: Determinants, factors and interventions — National research to policy and practice report*. Belgrade: UNICEF.
- 4 Ekološki okvir preuzet iz: United Nations Children's Fund. (2015). *Child protection resource pack: How to plan, monitor and evaluate child protection programmes*. New York: UNICEF. Prilagođen model ekološkog okvira nalazi se u: Maternowska, M. C., Potts, A., & Fry, D. (2016). *The multi-country study on the drivers of violence affecting children: A cross-country snapshot of findings*. Florence: UNICEF Office of Research — Innocenti. <https://www.unicef-irc.org/publications/874/>
- 5 Hotchkiss, D. R., Godha, D., Gage, A. J., & Cappa, C. (2016). *Risk factors associated with the practice of child marriage among Roma girls in Serbia*. BMC International Health and Human Rights, 16(6). DOI: 10.1186/s12914-016-0081-3
- 6 UNICEF. (2015a). *Early childhood development — Secondary analysis of Multiple Indicator Cluster Survey Data*. Belgrade: UNICEF Serbia.
- 7 Gerber, M., et al. (2014). Children after war: A novel approach to promoting resilience through music. *Traumatology: An International Journal*, 20(2), 112–118; Babovic, M., Ginic, K., & Vukovic, O. (2010). *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. Belgrade: UNDP.
- 8 Save the Children, the International Rescue Committee. (2017). *Out of sight, exploited and alone. A joint brief on the situation for unaccompanied and separated children in Bulgaria, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia and Croatia*. London: Save the Children. <https://www.rescue.org/sites/default/files/document/1489/outofsightexploitedandaloneweb.pdf>
- 9 Čeriman, J., Duhaček, N., Perišić, K., Bogdanović, M., & Duhaček, D. (2015). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Belgrade: UNICEF; Ignjatović, T. (2013). *Posledice koje ima nasilje prema ženama u partnerskom odnosu na decu i odgovor javnih službi na ovaj problem*. Belgrade: Autonomous Women's Center and UNICEF.
- 10 Popadić, D. (2007). *Nasilje u školama*. Belgrade: Institute of Psychology, UNICEF Serbia; Čeriman, J., Duhaček, N., Perišić, K., Bogdanović, M., & Duhaček, D. (2015). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Belgrade: UNICEF; Grujić, S. (Ed.). (2015). *Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja*. Belgrade: Ministry of Education, Science and Technological Development, UNICEF Serbia.
- 11 Kovacevic-Lepojevic, M., & Lepojevic, B. (2009). Victims of cyberstalking in Serbia, *Temida*, 12(3), 89–109; Popadić, D., & Kuzmanović, D. (2013). *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*. Belgrade: Ministry of Education, Science and Technological Development, UNICEF Serbia, Telenor, pp. 1–165.
- 12 Stanojevic, D. (2015). *Rural/urban disparities in the situation of children and women. The analysis of Multiple Indicator Cluster Survey data*. Belgrade: UNICEF, p. 48.
- 13 UNICEF. (2015b). *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2014 and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey 2014*. Belgrade: UNICEF, pp. 215, 218.
- 14 Čeriman, J., et al. (2015). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Belgrade: UNICEF.
- 15 Išpanović, V. (Ed.). (2011). *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja — primena opšteg protokola*. Belgrade: Child Rights Centre.
- 16 Žegarac, N. (2014). *U lavirintu socijalne zaštite*, Belgrade: Faculty of Political Sciences at the University of Belgrade, UNICEF, Ministry of Labour, Employment and Social Affairs; Kovačević, M. (2005). Nasilje nad decom u porodici: pojam, rasprostranjenost. *Socijalna misao* 12(2–3), 183–195.
- 17 Macanović, V. (2012). Deca žrtve nasilja u porodici. In S. Jovanović, B. Simeunović Patić, & V. Macanović (Eds.), *Krivičnopravni odgovor na nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Provincial Secretariat for Social Policy, Demography and Gender Equality.
- 18 Kuzmanović, E., Đorđević, L., et al. (2013). *Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima: Osam priča*. Belgrade: NGO Atina.
- 19 Išpanović-Radojković, V., & Murko, M. (2010). *The case for change*. Background paper for the WHO Conference Better Health, Better Lives: Children and Young People with Intellectual Disabilities and their Families, Bucharest, Romania, 26–27 November 2010, EUR/51298/17/5.
- 20 Srna, J., & Stevanović, I. (2010). Problem telesnog kažnjavanja dece i uloga stručnjaka u njegovom rešavanju. *Temida*, 13(4), 5–16.
- 21 Stanojevic, D. (2015). *Rural/urban disparities in the situation of children and women. The analysis of Multiple Indicator Cluster Survey data*. Belgrade: UNICEF, p. 44; Babovic, M. (2015). *Gender aspects of life course in Serbia seen through MICS data*. Belgrade: UNICEF, pp. 44–45; Đurišić, M. (2015b). Agresivno ponašanje dece i mladih u istraživanjima 2000–2015, *Beogradska defektološka škola*, 21(2), 61–77.
- 22 Žegarac, N. (2004). *Deca koja čekaju*. Belgrade: Save the Children UK, Belgrade office, and Child Rights Centre.
- 23 Petković, N., Đorđević, N., et al. (2010). Analiza stavova javnosti u Srbiji prema fenomenu seksualne zloupotrebe dece, *Temida*, 13(4).

- 24 Srna, J., & Stevanović, I. (2010). Problem telesnog kažnjavanja dece i uloga stručnjaka u njegovom rešavanju, *Temida*, 13(4), 5–16; Trebješanin, Ž. (2008). Nasilje u školama: Motivi, prevencija i suzbijanje. In D. Radovanović (Ed.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja* (193–211). Belgrade: Faculty of Special Education and Rehabilitation; Spasić, D. (2012). Porodično nasilje u Srbiji — istorijsko-kulturološka dimenzija, *Bezbednost: teorijsko stručni časopis Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije*, 54(2).
- 25 Žegarac, N., & Brkić, M. (1998). Nasilje u porodici-mogućnosti zaštite i prevencije. In M. Milosavljević (Ed.), *Nasilje nad decom* (79–125), Belgrade: Faculty of Political Sciences; Vujović, R., Dejanović, V., et al. (2006). *Dečji rad u Srbiji: Analiza zakonodavstva, prakse i pojava oblika dečjeg rada*. Belgrade: Child Rights Centre; Kuzmanović, E., Đorđević, L., et al. (2013). *Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima: Osam priča*. Belgrade: NGO Atina.
- 26 Žegarac, N. & Brkić, M. (1998). Nasilje u porodici — mogućnosti zaštite i prevencije. In M. Milosavljević (Ed.), *Nasilje nad decom* (79–125). Belgrade: Faculty of Political Sciences; Babovic, M., Ginic, K., & Vukovic, O. (2010). *Mapiranje porodicnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*. Belgrade: SZRN, UNDP.
- 27 Tomanović, S., Ljubičić, M., & Stanojević, D. (2014). *Jednoroditeljske porodice u Srbiji. Sociološka studija*. Belgrade: ISIFF.
- 28 UNICEF. (2015b). *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2014 and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey 2014*. Belgrade: UNICEF, p. 209.
- 29 Ignjatović, T. (2015). *Posledice koje ima nasilje među ženama u partnerskim odnosima na decu i odgovornost javnih službi na ovu pojavu*. Belgrade: Autonomous Women's Centre, UNICEF, UNDP, UN Women; Nedimović, T., & Biro, M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama, *Primenjena psihologija*, 3, 229–244.
- 30 Čeriman, J., et al. (2015). *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji*. Belgrade: UNICEF.
- 31 Popadić, D. (2007). *Nasilje u školama*. Belgrade: Institute of Psychology, UNICEF Serbia.
- 32 Išpanović-Radojković, V., & Murko, M. (2010). *The case for change*. Background paper for the WHO Conference Better Health, Better Lives: Children and Young People with Intellectual Disabilities and their Families, Bucharest, Romania, 26–27 November 2010, EUR/51298/17/5.
- 33 Popadić, D. (2007). *Nasilje u školama*. Belgrade: Institute of Psychology, UNICEF Serbia; Despotović Stanarević, V., & Veselinović, J. (2008). Sistemski pristup u razumevanju nasilja u školi. In D. Radovanović, (Ed.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja* (247–260). Belgrade: Faculty of Special Education and Rehabilitation; Đorđić, V. (2010). *Detinjstvo u gimnastičkoj sali ili još jednom o zloupotrebi dece*. Novi Sad: Faculty of Sport and Physical Education; Popadić, D., Bačanac, Lj., et al. (2011). *Nasilno ponašanje prema i među decom i mladima u sportu — rezultati istraživanja i preporuke*. Belgrade: Child Rights Centre, MOS, GIZ.
- 34 Istraživanje u okviru projekta „Škola bez nasilja — ka bezbednom okruženju za decu” sproveo je Institut za psihologiju sa Univerziteta u Beogradu uz podršku UNICEF-a. Sprovedeno je u nekoliko navrata između 2005–2013. godine. Reference: Popadić, D, Plut, D. (2007) „Nasilje u osnovnim školama Srbije — oblici i učestalost”, *Psihologija*, Vol. 40, No. 2, pp. 309–328 ; Popadić, D, Plut, D, et al. (2014) *Nasilje u školama u Srbiji: Analiza stanja od 2006.do 2013. godine*, Beograd: Institut za psihologiju, suizdavač UNICEF;
- 35 Savić, A., Radivojević, D., & Vasić, D. (1998). *Od zanemarivanja i lišavanja do zlostavljanja i nasilja — Dete ometeno u razvoju* Beograd: Specijalna bolnica za cerebralnu paralizu i razvojnu neurologiju; Čirić Milovanović, D, Šimoković, L. et al. (2012) *Sklonjeni i zaboravljeni — Segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji*, Beograd: Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S.
- 36 UNICEF. (2015b). *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2014 and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey 2014*. Belgrade: UNICEF, p. 209.
- 37 Savez MNRO Srbija i UNICEF (2013) *Prevenција i zaštita dece sa smetnjama u razvoju od nasilja*, Beograd: Savez MNRO Srbija i UNICEF.
- 38 Paunovic, M. et al. (2015) *Survey of adverse childhood experiences among Serbian university students. Report from the 2013/2014 survey*. Belgrade: WHO.
- 39 Važno je napomenuti da je stopa dece koja su izložena izrazitom fizičkom nasilju mala (1% u opštoj populaciji) ali je razlika između dečaka i devojčica statistički značajna i predstavljena je u studiji o rodno zasnovanim razlikama životnog toka na osnovu MICS podataka: Babovic, M. (2015) *Gender Aspects of Life Course in Serbia Seen through MICS Data*, Belgrade: UNICEF, pp: 42.
- 40 Bogavac, Lj, Otašević, S. et al. (2015) *Prva nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji*, Beograd: Incest Trauma centar — Beograd
- 41 Stefanović, M. (2014) *Deca sa poremećajem privrženosti -Posledice zanemarivanja i zlostavljanja*, Beograd: NVO Familija; Išpanović Radojković, V, Ignjatović, T. (2011) „Oblici i pokazatelji zlostavljanja i zanemarivanja deteta”, u: Išpanović Radojković, V. (Ur.), *Zaštita deteta od zlostavljanja i zanemarivanja — Primena opšteg protokola*, Beograd: Centar za prava deteta, pp. 22–52; Stevković, Lj. (2006) „Karakteristike nasilja nad decom u porodici i njegove posledice na zdravlje”, *Temida*, No. 3, pp. 36–43; Stevković, Lj. (2013) „Kada žrtva postane nasilnik — nasilna viktimizacija u detinjstvu, nasilno kriminalno ponašanje u odraslom dobu”, *Temida*, Decembar 2013, pp. 5–25.
- 42 Babovic, M., Ginic, K, Vukovic, O. (2010) *Mapiranje porodicnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, UNDP, Beograd: 74.
- 43 Ignjatović, T. (2015) *Posledice koje ima nasilje među ženama u partnerskim odnosima na decu i odgovornost javnih službi na ovu pojavu*, Beograd: Autonomni ženski centar, UNICEF, UNDP, UN WOMEN
- 44 Đurišić, M. (2015b) „Agresivno ponašanje dece i mladih u istraživanjima 2000–2015”, *Beogradska defektološka škola*, Vol. 21, No. 2, pp. 61–77.
- 45 Nedimović, T, Biro, M. (2011) „Faktori rizika za pojavu vršnjačkog asilja u osnovnim školama”, *Primenjena psihologija*, No. 3, pp. 229–244.
- 46 Popović Čitić, B. (2009b) „Vršnjačko nasilje u sajber prostoru”, *Temida*, Vol. 12, No. 3, pp. 43–62.

- 47 Popadić, D, Kuzmanović, D. (2013) *Korišćenje digitalne tehnologije, rizici i zastupljenost digitalnog nasilja među učenicima u Srbiji*, Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, kancelarija UNICEF-a, Telenor, pp. 1–165.
- 48 Stevković, Lj. (2013a) „Kada žrtva postane nasilnik — nasilna viktimizacija u detinjstvu, nasilno kriminalno ponašanje u odraslom dobu“, *Temida*, Decembar 2013, pp. 5–25.
- 49 Aleksić, M. (2015) *Dečiji brakovi u Srbiji: analiza stanja i preporuke*, Beograd: Fondacija Ana i Vlade Divac
- 50 Bogavac, Lj, Otašević, S. et al. (2015) *Prva nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji*, Beograd: Incest Trauma centar-Beograd: 48.
- 51 Đorđević, M., Birčanin, F. et al. (2011). *Mi znamo najbolje — Terenski rad Centra za integraciju mladih — vodič kroz primer dobre prakse*, Beograd: Centar za integraciju mladih; ASTRA. (2012). *Promene u percepciji trgovine ljudima među decom i mladima u Srbiji — uporedna analiza četiri istraživanja javnog mnjenja NVO ASTRA*, Belgrade: NGO ASTRA; Kuzmanović, E., Đorđević, L. et al. (2013). *Lokalne zajednice u borbi protiv trgovine ljudima: Osam priča*, Beograd: NGO ATINA.
- 52 Savić, A., Radivojević, D., & Vasić, D. (1998). *Od zanemarivanja i lišavanja do zlostavljanja i nasilja — Dete ometeno u razvoju (From neglect and deprivation to abuse and violence — The child with developmental disabilities)*. Belgrade: Special Hospital for Cerebral Palsy and Developmental Neurology.
- 53 Babovic, M. (2015) *Gender Aspects of Life Course in Serbia Seen through MICS Data*, Belgrade: UNICEF, pp: 44–45.
- 54 International Center for Research on Women (ICRW). (2013). *Making the Case: Summary of Baseline Characteristics in Six YMI Project Sites in the Western Balkans (2010–2012)*, International Center for Research on Women.
- 55 UN World Health Organization (WHO). (2016). *INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children*. Geneva: WHO. Available at file:///C:/Users/User/Downloads/INSPIRE-eng%20(1).pdf

Ceo R3P izveštaj za Srbiju dostupan je na:

www.unicef.rs

i na:

https://www.unicef.org/serbia/knowledge_centre.html

Svi izvori korišćeni tokom procesa dostupni su na:

<http://www.violenceagainstchildrenerbia.com/>